

Kirke- og kunsthistoriske Møder

afholdte i Aaret 1906.

Møde i Tølløse.

Efter Opfordring af Sognepræst Jak. Holm holdtes der den 12te Juni 1906 et Møde i Tølløse Kirke, hvor en talrig Kreds af Tilhørere havde indfundet sig.

Selskabets Formand H. F. Rørdam indledede Mødet ved en Udsigt over en Række mærkelige Personligheder, som i det 16. Aarhundrede havde været knyttede til Tølløse og ere et talende Vidnesbyrd om de ædle og dygtige, ved Reformationen aandelig frigjorte Kræfter, der i hint Tidsrum vare en Prydelse for Adelsstanden og en Støtte for Fædrelandet. Mænd og Kvinder som Herluf Trolle og Birgitte Gjæe, Peder Oxe og Christian Barnekov ville vel til alle Tider være at regne blandt Danmarks ypperste. Men alle disse have været knyttede til Tølløse paa hin Tid. Deres Liv og Virksomhed var derfor Emne for Talen. Særlig dvæledes der dog ved Christian Barnekov, hvis Støv hviler i Tølløse Kirke. Hans Levned yder et mærkeligt Exempel paa, hvor lang Tid den unge Adels Udenlandsrejser den Gang jævnlig varede. Thi i ikke mindre end 17 Aar færdedes han i Udlandet, idet hans Rejser endog udstraktes til Grækenland, Tyrkiet, Syrien, Palæstina og Ægypten¹⁾. Og dog mistede han ikke Sansen for, hvad han skyldte sit Fædreland. Det er bekjendt, at han under Kalmarkrigen 21. Febr. 1612 satte Livet til i Kampen paa Skjellinge Hede. Sagnet, om at han ved Opoffrelse af eget Liv frelste Chri-

¹⁾ D. biogr. Lex. I, 537; jfr. Ny khist. Saml. III, 664.

stian IV's, har dog fundet Modsigelse af en af vore kyndigste og nøjagtigste Historikere, afd. Rigsarkivar C. F. Bricka, særlig under Hensyn til de samtidige Kilders Tavshed og den Omstændighed, at der ikke er Spor til, at Kongen har vist Taknemmelighed mod Barnekovs efterladte Enke og Børn¹⁾. At det dog ikke har manglet Chr. Barnekov paa Villie til gjøre sit yderste, naar Fædrelandet var i Fare, mente Taleren at kunne godtgjøre ved et Brev fra ham, der for nogle Aar siden var kommet ham i Hænde²⁾. Brevet er skrevet i Foraaret 1603, paa en Tid da Forholdet mellem Danmark og Sverige var meget spændt. Da Barnekov, der den Gang var paa en diplomatisk Sendelse til Polen, fik Kundskab om den truende Krigsfare, skrev han fra Stralsund til Kansler Christ. Friis til Borreby og udtalte sig ved denne Lejlighed paa en Maade, der, naar vi mindes hans senere Død paa Valpladsen, maa vække vor Opmærksomhed. Brevet er paa Latin; men i Oversættelse ville de Sætninger i samme, der især fortjene at mindes, lyde omtrent, som følger: »Hvad er skammeligere for en Adelsmand end at søge at unddrage sig, hvor Kongen og Rigets ypperste give Møde, eller hvad er uværdigere for en Mand, der attraar høje Æresposter, end ikke at ville være tilstede, hvor det gjælder Livet, eller hvad er taabeligere end ikke at ville udsætte sig for en nødvendig Fare, naar man dog mangel Gang frivillig søger Faren, hvor det slet ikke gjøres fornødent«. — Disse Ord, der lyde endnu klangfuldere i Originalsproget, minde om lignende Udtalelser af Herluf Trolle. Selvfølgelig kunne de for Barnekovs vedkommende ikke bevise noget om det, der skete 9 Aar senere. Men Ordene faa dog en egen Klang, naar vi mindes, at den Mand, der fremførte dem, senere har beseglet dem med sit Blod.

Efter dette Foredrag sang Forsamlingen: »Udrundne er de gamle Dage«, hvorpaa Professor J. Kornerup tog Ordet. Foredraget gjengives efter Talerens Manuskript.

¹⁾ Hist. Tidsskr. 4. R. III, 1 ff.

²⁾ Danske Mag. 5. R. II, 273 ff.

Merløse Herreds Fortidsminder.**Ærede Forsamling!**

Naar det kirkehistoriske Selskab idag holder Møde her paa dette Sted for at opfriske Minder fra gamle Dage, ligger det nær at dvæle lidt ved Merløse Herred og især ved dets gamle Kirker, som i flere Henseender fortjener Opmærksomhed baade paa Grund af deres Ælde og deres Bygningsstil.

I Oldtiden har store Strækninger af Merløse Herred ligesom af det øvrige Sjælland været dækket af tætte Skove, hvor Vildtet vrimlede, ja selv saadanne vilde Dyr som Ulve og Bjørne. Herom taler Oldtidssagnene saavel som Stednavnene, f. Ex. Bjarnwith o: Bjørneskov, det nuværende Biernede ved Sorø. Om Herredets tidligste Befolkning allerede for over 3000 Aar siden vidner endnu Stendysserne, Oldtidens Gravkamre, af hvilke der tidligere fandtes en stor Mængde i Herredet og endnu er en Del tilbage som f. Ex. det store prægtige Stenkammer i Lærerens Have i Søstrup. Ved Eskilstrup, Nidløse, Stenlille og flere Steder findes der Stendysser. Adskillige smukke Fund baade fra Bronze- og Jernalderen fortæller os en Del om Tidsaldre, om hvilke vi ikke har historiske Meddelelser.

Efterhaanden som Tiden skred, ryddede Forfædrene Skovens Træer for at dyrke Jorden, ligesom Nybyggerne i Amerika gjøre. De mange danske Stednavne, som ende paa »rød« (i Skaane paa »ryd«) taler endnu om ryddet Skov. Som et Exempel paa slige Stednavne i Herredet kan nævnes Vipperød, hvor der nu er en Jernbanestation.

Undersøger vi Landsbyernes Navne i Merløse Herred, vil det være os paafaldende, at vi meget hyppigt støde paa Endelsen »løse«. Der findes ikke mindre end 10 saadanne Navne: Nørre- og Sønder Jernløse, Tølløse, Grandløse, Kvandløse, Nidløse, Ondløse, Uggerløse, Tersløse og Merløse. Denne Endelse er sikkert meget gammel og den forekommer mest paa Sjælland.

Hvad betyder dette »løse«? Ja derom er de Lærde uenige. Nogle har ment, at det betyder en Mangel paa noget, men det synes jo ganske urimeligt at opkalde et Sted efter noget, der ikke findes der. Den lærde Suhm mener, at det betyder en ved Køb erhvervet Jord, der altsaa var udløst af en andens Eje; men Forfatteren Emil Madsen giver os i en Afhandling om de sjællandske Stednavne¹⁾ uden Tvivl en rigtigere Forklaring. Ifølge ham findes der et tilsvarende Ord paa Engelsk, nemlig leese, der betyder Græsgang, Fælle, Vænge, og det passer ogsaa til de stedlige Forhold.

Allerede i det 10de og 11te Aarhundrede har der været flere Borge og Herregaarde i Merløse Herred. I Holmeskoven ved Vallestrup ligger endnu en ældgammel høist mærkelig Borgplads, Sigersholm, vel rettere Sigurdsholm. Den ikke ret store Forhøining i Midten, hvor Borgen har staaet, er omgivet i en vid Kreds af dobbelte Volde og Grave, som fordum har været meget høiere og dybere, men nu efter Aarhundreders Forløb er sunkne meget sammen. Der maa paa denne Plads have staaet et Hus eller Taarn af Træ. Intet Spor af Sten er fundet. Om den Mand, efter hvem Borgpladsen har Navn, og som ventelig har været en mægtig Høvding, ved man intet.

En anden Borgplads findes ved Siden af Knapstrup, der er en af Landets ældste Herregaarde. Ligeledes har Kongsdal, fordum Tygestrup, Løvenborg (fordum Ellinge) og Tølløse m. fl. været Hovedgaarde fra Arilds Tid.

Af største Betydning for Herredet i Middelalderen var det, at Skjalm Hvides Slægt og det med den i saa nøje Forbindelse staaende Sorø Kloster her ejede store Godser. Biskop Absalon var meget gavmild mod Klosteret ved at skænke det betydelige Jordejendomme i Herredet. Sorø Klosters Gavebog meddeler, at han skænkede Klosteret 4 Gaarde af sin fædrene Arv, og mellem dem nævnes Hol-

¹⁾ Emil Madsen i Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1863, S. 223.

bæk Gaard og Merløse¹⁾. I Aaret 1180 skænkede han Klosteret den største Del af Ondløse By. Knabstrup, Tersløsegaarden m. fl. tilhørte Skjalm Hvides Slægt.

I den tidligere Middelalder udgik der fra Klostrene en gavnlig Indflydelse med Hensyn til Landets Opdyrkning, og Cistercienserne i Sorø, der selv drev deres store Gaarde, har sikkert i en betydelig Grad fremmet Agerdyrkning og Rydning af Skov i Merløse Herred. De indførte Frugttræer og Urter. Paa Tygestrup (nu Kongsdal) indrettede Munkene en stor Ladegaard. Dog kom denne Herregaard allerede 1205 tilbage til Skjalm Hvides Slægt.

I det 11te Aarhundrede blev der opført en Mængde Kirker i Danmark, men for største Delen, efter gammel nordisk Skik, af Træ. Disse Trækirker er nu helt forsvundne, men de blev allerede tidligt, især fra Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, afløste af Stenkirker, som staar endnu. Man tør saaledes antage, at de fleste af Merløse Herreds Kirker i det mindste i deres ældre Dele er opførte omkring Aaret 1150, og de høre til de ældste Bygninger paa Sjælland. Adskillige Exempler oplyser, at det især var Herremændene, der lod disse Kirker bygge ved Siden af deres Gaarde. Her har især Skjalm Hvides Slægt været virksom.

Efter alt at dømme er Kirkebygningskunsten paa Sjælland udgaaet fra Bispesædet i Roskilde, hvor den ældre, af Biskop Sven Norbagge omtr. 1083 fuldførte Domkirke har været den første Stenkirke og ligesom en Skole, hvorfra Bygmestre og Stenhuggere drog ud over det øvrige Land.

Men endnu til over Midten af det 12te Aarhundrede kendte man i Danmark ikke til at brænde Mursten af Leret. Man maatte da gribe til de Bygningsømner, der laa nærmest for Haanden, Kampesten, Fraadsten og Kridtsten.

I Merløse Herreds Kirker er der foruden Kampesten, der i høieste kun er kløvede, anvendt en betydelig Mængde firkantet tilhugne Fraadsten (Kildekalk) baade til Hjørne-

¹⁾ Script. rer. Dan. IV, 473.

kvadre og Kilesten og til hele Partier af Bygningerne. Naar denne Sten graves op af Jorden, er den blød og let at tildanne, men bliver snart, efterat være udsat for Luften, meget haard og varig. Hvorfra har Forfædrene hentet denne Slags Sten til Kirkerne? Ja der kan have været flere Brud, som nu ikke kendes; men om et ved man Besked, nemlig det gamle Brud ved Vintremølle ved Sonnerup. Da Merløse Kirke skulde restavrerens 1895, hentede man med Ejeren Grev Scheels Tilladelse flere Læs Fraadsten, som blev tilhuggede og indsatte i Kirkens Mure, hvor det tiltrængtes.

De fleste Kirker her i Herredet er opførte efter samme Model, og endnu har 5 Kirker bevaret den uforandret, nemlig Merløse, Grandløse, Butterup, N. Jernløse og S. Jernløse. De andre er i den senere Middelalder undergaaet Forandringer, men har endnu Rester tilbage af den oprindelige Bygning i Langhuset, især i dets vestre Del. Fra først af bestod de alle, ligesom de 5 nævnte, af et aflang firkantet Langhus, et firkantet Kor og Korrunding til Alteret, men der var med Undtagelse af Merløse Kirke intet Taarn og ingen Hvælvinger. Butterup Kirke er endnu en Prøve paa en saadan taarnløs eller kullet Kirke.

Ogsaa indvendigt saae disse Kirker fra først af helt anderledes ud end nu. Det var ikke dette kolde, hvidkalkede Rum med de lave trykkende Hvælvinger, men der var høit til Loftet, der rigtignok kun var dækket med Bjælker, men Væggene var beklædte med fin glittet Puds, og paa den var der malet smukke Bordter og Rækker af bibelske Billeder, som gjorde Rummet smukt og malerisk ved en Kunst, som den kristne Kirke havde ført med herind fra Syden. De senere indbyggede Hvælvinger, Hvidtekosten og Tidens Tand har ødelagt alt dette, men endnu ser man de svage Spor af Maling paa Sidevæggene, naar man stiger op ovenover Hvælvingerne, som her i Tølløse, i Kvandløse og Grandløse Kirke.

I Merløse Kirke er der fremdraget, hvad der var tilbage af den gamle Maling. Denne Kirke er en i sit Slags

udmærket Bygning. Det er navnlig det berømte Tvillingtaarn, som hæver den frem over alle andre Landsbykirker, og som er bygget af Fraadsten lige fra Grunden og til de eiendommelige Stenkupler. I 90erne truede det søndre Taarn med at falde ned, og det gjaldt da at frelse dette nationale Mindesmærke og bevare det for Fremtiden. Kultusministeriet befalede til en Begyndelse, at der ikke maatte ringes med Klokkerne. Man havde et advarende Exempel fra en nærliggende Kirke, Hyllinge Kirke i Voldborg Herred, der i ældre Tider ligeledes havde et Tvillingtaarn. Om dette hedder det i Kirkens Liber daticus:

»Anno 1761 den 3die Marts overgik Hyllinge Kirke den ulykkelige Hændelse, at da der blev ringet med Klokkerne over en Mand af Kirke-Hyllinge, som med flere druknede ved Lyngby Færge, faldt begge Kirketaarne, som den forhen var ziret med, lige over Kirkens Hvælvinger, hvorved fem Mennesker blev ihjelslagne«.

Restavreringen af Merløse Kirke blev overdraget Professor Storck, der med Held stræbte at føre den tilbage til sin oprindelige Skikkelse. Til en Begyndelse blev de i det 15de Aarhundrede indbyggede Hvælvinger afdækkede, saa at den tykke Hvidtning, hvormed de i Tidens Løb var overkalkede, blev fjernet. Det viste sig da, at de inderst inde, omtrent midt i 1400-Tallet, var bleven rigt prydede med Kalkmalerier. Nationalmuseet overdrog mig at tage Tegninger af disse Malerier, som idag er ophængte her.

De bedst bevarede af dem fandtes paa Langhusets Hvælvinger, hvor hele Legenden om den hellige Lavrentius var fremstillet i naive men med Hensyn til Stil og Kostymer meget interessante Billeder.

St. Lavrentius, en af de ædleste Skikkelser imellem de kristne Martyrer fra det 3de Aarhundrede, var Pave Sixtus den 2dens Erkedegns og de Fattiges Forstander. Den romerske Keiser Decius fordrede, at han skulde udlevere Fattiggassen, men da han ikke vilde dette, lod Keiseren ham stege

paa en Rist. Endnu den Dag idag ses hans Grav i Rom i den prægtige Kirke Sant Lorenzo udenfor Byens Mure.

Alle Hovedmomenterne i Helgenens Historie fandtes fremstillede paa Hvælvingen i Merløse. Lavrentius's Velynder Pave Sixtus II føres fangen for Keiserens Domstol, og paa en Skriftrulle læses de Ord, som Laurentius ifølge den saakaldte gyldne Legende (en gammel Munkebog) raabte til Paven: »Hvor gaar Du hen Fader uden din Søn, hvorhen iler den hellige Præst uden sin Tjener?« Endvidere ser man Lavrentius med en stor Pung uddelende Almisse og Brød til de Fattige. Dernæst, hvorledes han døber Hedninger, hvorledes Keiseren kræver Skatten af ham. Lavrentius peger paa en Skare Fattige og siger: »Se her, det er ved disse, man erhverver sig Himlens Skatte«. Man ser dernæst, hvorledes han bliver pisket og endelig, hvor han ligger nøgen udstrakt paa Risten. De røde Luer slikke op omkring ham, og Bødlerne puste til Ilden.

Paa de andre Hvælvinger fandtes Billeder af Kristi Fødsel, de hellige tre Konger, Barnemordet i Bethlehem, Dommedag m. m.

Man kunde nu spørge: var det ikke Synd at nedbryde disse Hvælvinger og tilintetgøre disse Kalkmalerier? Men dertil maa svares, at Kirkens oprindelige skønne Arkitektur var skjult og dækket af disse lavt spændte Hvælvinger. Da disse var nedtagne, viste der sig i Langhusets vestre Ende under Tvillingtaarnet et prægtigt Galleri med Søiler, ligesom ogsaa Kirken blev højere og rankere og genvandt sine gamle smalle rundbuede Vinduer.

Den Fare, der truede Tvillingtaarnet derved, at en af Pillerne, der bar det søndre Taarns Hjørne, var revnet og sunket, blev lykkeligt hævet. Taarnet blev afstivet med svært Tømmer, Pillen taget ud og fornyet, et ret vanskeligt Foretagende. Klokkerne, som havde hængt i Taarnene, blev nu anbragte i et smukt Klokkehus af Træ i gammel nordisk Stil.

Inde i Kirken blev fremdraget Rester af en Maling, der

var henved 300 Aar ældre end Lavrentiusbillederne, men desværre for en stor Del ødelagt. Det var overdraget mig af Nationalmuseet at undersøge disse Malinger, og det lykkedes mig at fremdrage de smukke Bordter og Vinduesprydelser, som senere blev fornyede af Maler Henriksen. Selv restaurerede jeg Freskomaleriet paa Halvkuplen over Alteret, der forestiller Kristus, der velsigner sin Menighed, siddende i en Regnbue og omgivet af de 4 Evangelister, et Billede fra det 12te Aarhundrede.

Forsiden af Alterbordet blev prydet med et smukt Maleri af Joachim Skovgaard: Engle der tilbode det Guds Lam.

Merløse Kirke blev i 1895 indviet af Biskop Rørdam. Saaledes som den nu staar, istandsat med en kyndig og varsom Haand, som en fuldstændig og nøiagtig Prøve paa en Landskykirke fra det 12te Aarhundrede, med andre Ord omtr. fra Aar 1150, kan man trygt sige, at der ikke findes Mage til den i Norden.

Vi har hørt, at Absalon ejede fædrene Gods i Merløse, og deraf følger, at han godt har kendt og oftere været i Merløse Kirke. Tanken ligger da nær, at han her har faaet Ideen til at pryde sit Fødested Fjenneslevlilles Kirke med et Tvillingtaarn. Dette Taarn er yngre end Merløses og opført af Teglsten.

Som rimeligt var, vakte den udmærkede Restavrering af Merløse Kirke ikke ringe Opmærksomhed paa Egnen og gav Anledning til, at ogsaa Nørre Jernløse Kirke blev underkastet et grundigt Eftersyn, og den fortjente det ogsaa, thi dens Kor med sin Halvrunding fra det 12te Aarhundrede af Fraadsten er et af Herredets mærkeligste Fortidsminder. Korrundingen er rigt prydet med Lissener, Rundbuefriser, runde Vinduer og en smuk Niche med en Søile. Over det midterste Vindue ses en fra Muren fremtrædende krybende Lindorm. Alt var meget stærkt tilpakketh med Kalkpuds, som nu fjernedes og de oprindelige Former i Vinduerne gengaves. De fornødne Fraadsten skænktes af Grev Scheel til Rygaard. Ogsaa Kirkens Indre vandt meget ved Istand-

sættelsen. I Alternichen afdækkedes et Kalkmaleri, der dog var betydeligt yngre end Kirken: Kristus som Dommer paa den yderste Dag; Englene blæse i Basun, og de Døde staa op af Gravene, medens Jomfru Maria og Johannes Døberen knæle ved Herrens Side og bede om Naade for Menneskene.

Det maa antages, at Nørre Jernløse Kirke har været indviet til Johannes Døberen; thi paa Alterbordets gamle Beklædning, som nu er i Nationalmuseet, er der et Maleri med Johannes, der tilbeder det Guds Lam. Forneden ses en knælende Mand, Giveren af Maleriet, og paa Rammen læses hans Bøn: »Ora pro me Johanne Baptista«. Endvidere blev et stort smukt gammelt Crucifix fra 14de Aarhundrede, der fandtes i Kirken, opstillet paa Alteret i Stedet for en meget maadelig Altertavle.

Naar N. Jernløse Kirke ved denne Restavrering, der blev ledet med Omhu, saavidt muligt har genvundet meget af sin oprindelige Skønhed, skyldes det især Sognepræsten, Pastor Winds levende Interesse for sin Kirke. Han formaaede Styrelsen af Baroniet Løvenborg, under hvilket Kirken ligger, til at anvende de fornødne Midler og fik heri en god Støtte i den afdøde Hofmarschalk Løvenskjold, der havde megen Sands for de historiske Minder.

Det lykkedes ogsaa Pastor Wind at faa opstillet paa Alteret i Kvandløse Kirke et stort smukt Crucifix af Træ fra det 15de Aarhundrede. Ved Siden af den Korsfæstede svæver fire Engle, der opfange hans Blod i gyldne Bægere.

Maa jeg, idet jeg omtaler disse Crucifixer, fortælle en lille Historie om en gammel engelsk Billedskærer, der udarbejdede et saadant omkring Aar 1300¹⁾. Det fortælles, at Abbed Hugo af Leven bestilte et Crucifix til sin Kirke, og at den fromme Kunstner, der udførte det, gik med Bøn og Faste til sit Arbejde hver Fredag til Minde om Langfredagen. For at Billedet af den Korsfæstede kunde blive saa smukt som muligt, havde han en levende Model for Øie, hvad der

¹⁾ Hist. Arkiv 1885, S. 124.

var noget nyt, som man hidtil ikke havde kendt; men hans Crucifix blev ogsaa et sjældent smukt Kunstværk, som blev Genstand for Tilbedelse, og naturligvis skete der ogsaa Undergerninger ved det. Naar vi tænker paa Nutidens Kunstnere, føler vi ofte ved Betragtningen af de pænt malede Altertavler i vore Kirker, at der mangler noget. Der mangler den Aand, der besjælede Middelalderens Kunstnere og gav deres naive Billeder et Præg af en enfoldig men from Tro.

Vi kan nu med Sikkerhed især ved Betragtning af Merløse Kirke danne os en Forestilling om disse Kirkers oprindelige Udseende i det tolvte og trettende Aarhundrede. Under det høje Bjælkeloft trængte Lyset kun dæmpet ind i et Rum, hvor et mystisk Tusmørke herskede, men paa Alteret skinnede Kjerterne. Ved Messeofret sang Præsterne i Koret Davids Psalmer, og naar Monstransen hævdes med Kristi Legeme, den indviede Oblat, knælede hele Menigheden paa Stengulvet. Latinen i Messen forstod Menigmand ikke, men til Tider prædikedes der ogsaa paa Dansk. Saaledes var det Tilfældet ved Bispevisitatser. Da hedder det, skulde Menigheden forsamles, og der skulde prædikes «enfoldigt» for dem, det vil sige paa Dansk¹⁾. Prædikebrødrene, Dominikanerne, som i det 13 Aarhundrede kom ind i Danmark, skulde ogsaa prædike for den menige Mand.

Helgendyrkelsen blomstrede i Merløse Herred som i det øvrige Danmark. I Holbæk tilbad man St. Lucius, paa Landet især St. Lavrentius. Naar hele hans Legende var malet paa Hvælvingen i Merløse Kirke, maa vi antage, at den var indviet til ham. Ved Saltofte i den sydligste Del af Herredet var St. Lavrentius' Kilde, hvorhen de Syge drog for at drikke og derved vinde Helbred.

Paa Helgenens Dag den 10de Aug. drog store Skarer af Pilegrime ned til St. Lavrentii Kirke i Ondløse. Biskop Johannes af Garde havde lovet alle dem, der paa

¹⁾ L. Helveg: Den danske Kirkes Hist. til Reform. II, 45.

denne Dag besøgte Kirken og ofrede til den, 40 Dages Aflad for deres Synder¹⁾. Ondløse Klokker ringede, og Præsterne førte med Kors og Faner Processionen to Gange rundt om Kirken, medens Pilegrimene bad fromme Bønner for de Kristne, som hvilede paa Kirkegaarden. Saa gik de ind, hørte Messe og knælede for St. Lavrentii Alter, og der blev sikkert passet paa, at de ofrede klækkeligt. Skarer af pjaltede Tiggere og Krøblinge ilede til og bad om Almisser; thi at yde denne, var en god Gerning.

Saaledes var Middelalderen i al sin Raahed og Enfoldighed en saare religiøst bevæget Tid. Politik og politiske Møder kendte man ikke noget til, men til Kirkefester og Valfarter til hellige Steder droges man stærkt. Her samledes Folket, og paa Helgendagen holdtes der Marked rundt om Kirken. Naar man saa havde været derinde, hørt Messe, offret og kysset Helgenben, mente man at have gjort nok, og saa havde Sjælen Fred og Samvittigheden Ro.

Efter en Sang tog H. F. Rørdam Ordet for at give en Fremstilling af Tølløse og Agerup Sognes kirkelige Historie. Pladsen tillader ikke, at Foredraget i sin Helhed meddeles her. Kun Indledningen optages i udvidet Skikkelse, da den formentlig kan bidrage til at imødegaa en fejlagtig Anskuelse, der synes at have Tendens til at brede sig og sætte sig fast.

Det er i den nyere Tid fremsat ikke blot som en Formodning, men endog som en Kjendsgjerning, at man efter Reformationens Indførelse her i Landet jævnligen maatte tage til Takke med Haandværkere og andre ganske ustuderede Personer, naar man vilde have Præstekaldene besatte. Sandheden er dog, at hvis noget saadant kan godtgjøres²⁾, saa hører det i den Grad til Undtagelserne, at det slet ikke kan komme i Betragtning, naar der i Almindelighed skal gjøres

¹⁾ Erik Pontoppidan, *Annales eccl. dan.* II, 530.

²⁾ Saa vidt vides, er det kun et enkelt Exempel fra Vesterjylland (omtalt i et af Oluf Nielsens topografiske Skrifter) og tilmed et ret tvivlsomt, hvorpaa man bygger Dogmet om de ustuderede Præster.

Rede for, hvorledes man bar sig ad med at skaffe Præster, der kunde danne en Overgang fra gammel Kirkeskik til ny, den Gang Bispemagten i August 1536 afskaffedes. Jeg har ved at sysle med dette Emne meget mere faaet det Indtryk, at ligesaa haardhændet man — dog langt mere af politiske end af kirkelige Grunde — var i Behandlingen af de katholske Bisper, ligesaa lemfældig var man overfor de Præster, der vare i Embede, den Gang det store Brud med Fortiden skete. Kun om ganske faa, som, efter at man i adskillige Aar havde baaret over med dem, vedblivende viste, at de ikke vilde underkaste sig Kirkeordinansen, vides, at de ere blevne afsatte¹⁾. Men de allerfleste Præster, der 1536 fandtes i Embederne, forblev i disse indtil deres Dødsdag.

Forholdene i Tølløse turde afgive et ret oplysende Exempel paa, hvorledes det sædvanlig er gaaet til.

Den sidste katholske og første evangeliske Præst i Tølløse og Aagerup hed Hr. Thøger. Han forekommer som Præst her 1525 og forblev her til sin Død²⁾. Desværre tier Historien om, hvorledes han er gleden fra den ene Konfession over til den anden. Men denne tyste Overgang var ikke særlig karakteristisk for denne Mand eller dette Sted, men gjentager sig paa mangfoldige andre Steder, uden at de aandelige Kampe, som dog vel hist og her have fundet Sted, ere blevne beskrevne af noget samtidigt Vidne.

Hr. Christiern Hansen var Hr. Thøgers Eftermand som Præst i Tølløse og Aagerup.

I et kgl. aabent Brev, dat. Onsdagen efter S. Galli Dag 1541, gjør Christian III vitterligt, at »os elskelig Laurentz Ibsen har nu ladet bevise for os, hvorledes at Hr. Christiern Hansen, Sognepræst til Tølløse³⁾, med sin fri Villie har

¹⁾ Jvfr. Saml. t. Fyens Hist. og Topogr. IV, 134—6. Heise, Diplom. Viberg. S. 234—6. Begge de her anførte Tilfælde ere fra Aaret 1543.

²⁾ Ifølge en af Provst J. A. Lassen i Tølløse forfattet, haandskreven »Tølløse Præstehistorie«, der henviser til et Tingsvidne af 1595, hvori Forholdene i Tølløse for 70 Aar siden omtales.

³⁾ Det er altsaa urigtigt, naar Wiberg III, 398 siger, at Hr. Thøger var Præst i Tølløse indtil 1545, og at Chr. Hansen tiltraadte i dette Aar.

resigneret og opladet hannem al den Ret og Rettighed, som han havde til S. Chetilli Alter udi Aarhus Domkirke, og desligeste fra sig antvordet samme Hr. Christiern Hansens Resignats og den Kollats, som Hr. Christiern tilforn havde paa samme Alter og Vicarie¹⁾«. Da det vides, at nævnte Hr. Chr. Hansen havde været nøje knyttet til Ove Bille, den sidste katholske Biskop i Aarhus, der sikkert i sin Tid havde skaffet ham det nævnte Vikariat, og da O. Bille, efter sin Afsættelse fra Bispeembedet, 1538 var bleven forlenet med Tølløse Gaard og By²⁾, som tidligere havde ligget til de roskildske Bispers Fadebur, men 1536 var inddraget under Kronen, saa kan det ikke betvivles, at det er nævnte Biskop, der har kaldet sin tro Tjener til Præst i Tølløse. Mulig har denne Kaldelse netop været Anledningen til, at Chr. Hansen oplod Vikariatet i Aarhus til en anden, formodentlig mod en Afstaaelsessum.

Overgangen for Chr. Hansen fra det gamle til det ny er saaledes foregaaet ret umærkelig; thi at han er gaaet ind paa at virke som evangelisk Præst, maa betragtes som en afgjort Sag, saa meget mere som han senere tillige blev Provst i Merløse Herred³⁾. Hans nøje Forhold til Billeslægten forblev dog uforstyrret, som det fremgaar af det Testament, den gamle Biskops berømte Broder, Rigshofmester Eske Bille, 1551 oprettede, og hvori han bl. a. bestemte, at »en Guldring med Vor Herres Pinelse paa« efter hans Død skulde tilfalde »Hans Naades (o: Biskop Ove Billes) gamle Tjener, Hr. Christiern, Sognepræst udi Tølløse«, ligesom Ove Bille selv i sit Testament, udfærdiget i Skovkloster Mandag næst

1) Nannestad, Hilaria Aarhus., p. 51 sq. Supplement til Kong Christian III's Hist. S. 48.

2) Danske Mag. 4. R. IV, 325. Danske Kancellireg. 1535—50, S. 74—5.

3) Dette fremgaar af hans Gravskrift, der nedenfor meddeles. Aaret da han blev Provst, kan ikke oplyses. 1545 var Præsten Michel Orm i Sønder-Jerløse Provst i Merløse Herred (Ny khist. Saml. V, 142); men 1555 indtog Chr. Hansen denne Stilling (Ny khist. Saml. II, 448).

4) Nye Danske Mag. I, 243.

efter Hellig Trefoldigheds Søndag, Aar 1554, tillagde »Hr. Christiern udi Tølløse en Sølvskaal og 4 Daler«¹⁾. Det skyldes vel ogsaa Ove Billes Indflydelse, at Hr. Chr. Hansen ved Siden af sit Præsteembede aflagdes med et Vikariat i Roskilde Domkirke²⁾.

Alt synes saaledes at tyde paa, at denne Præst i sin Tid har indtaget en anset Stilling, og det nærmest i Kraft af sit Forhold til den forhenværende katholske Biskop i Aarhus, ganske ligesom Tilfældet var med Hr. Hans Henriksen, der som Ove Billes »svorne Sekretær« havde besiddet sin Herres uindskrænkede Fortrolighed, og siden (en Tid efter Reformationen) netop paa Grund heraf kom til at modtage en anset Plads som Kannik i Roskilde Kapitel og som Forstander for Duebrødre Kloster³⁾.

Meget er det jo for øvrigt ikke, som nu efter Aarhundreders Forløb kan samles til Oplysning om Chr. Hansen⁴⁾. Han døde i Aaret 1559, som det fremgaar dels af Universitetets Regnskaber, hvori det »Legatum« anføres, som indbetaltes efter hans Død⁵⁾, dels af en Gravskrift over ham, der ifølge Abildgaards Tegning lyder:

Her er begrafuen hederlig Mand Hr. Christiern Hansen, Prouest wdij Myerløse Herrit, Sogneprest til Tølløse och Aagerup oc Vicarius vdi Roschild. Døde Fredagen epther Pyndtzdag then 19 Dag wdij Mayo 1559. Med sin Hustru Anne, døde⁶⁾.

¹⁾ Danske Mag. IV, 242.

²⁾ Det er selvfølgelig en Misforstaaelse, naar det hos Wiberg III, 398 siges, at Hr. Chr. Hansen var »Vikar for Biskoppen i Roskilde«.

³⁾ Rørdam, Hist. Kildeskrifter I, 385 ff. D. biogr. Lexikon VII, 365.

⁴⁾ I den »Samling til den danske Adels Historie«, som i sin Tid gjemtes i det st. Kgl. Bibliothek, har jeg i Fasc. 12 (under Christoffersen) for mange Aar siden set et Dokument udstedt 1557 af Hr. Chr. Hansen, Præst i Tølløse og Aagerup, med flere andre. Siden er Samlingen afleveret til Rigsarkivet og der opløst, hvoraf Følgen er bleven, at Dokumentet nu ikke har været at gjenfinde. Indholdet kan derfor ikke nærmere angives.

⁵⁾ Danske Mag. 3. R. VI, 268.

⁶⁾ Aabent Rum til Dødsaar og Dag.

Ved en Restauration, som Tølløse Kirke 1851 underkastedes, dækkedes Gravstenen af et Lag Cement¹⁾, hvilken Skjæbne ogsaa ramte den Ligsten, der fandtes over en af Hr. Christierns Eftermænd (1599—1625), Mag. Niels Madsen²⁾.

Søn af Hr. Chr. Hansen var uden Tvivl hans Eftermand:

Hr. Hans Christensen (Johannes Christierni), der var Præst her i 40 Aar, fra 1559 til sin Død 1599³⁾. At dette var hans Dødsaar, saavel som at han tillige var Provst i Merløse Herred og havde til Hustru Johanne, som døde før ham, var fortalt paa hans Ligsten, der siden 1783, da den af Kirkeejeren blev foræret til den daværende Sognepræst, og, med sin latinske Indskrift nedad, kom til at tjene til Trappesten ved Hovedindgangen fra Gaardspladsen til Præstegaardens (daværende) Stuehus.

Af de senere Præster i Tølløse og Aagerup dvælede Tal. navnlig ved Mag. Peder Christoffer Stenersen

1) Dette erfares af en »Tølløse Præstehistorie«, forfattet af Provst Jørgen Alexander Lassen, der var Præst her fra 1850 til Udgangen af Aaret 1868, da han tog sin Afsked. Mskr. gjemmes i Tølløse Præstearkiv.

2) Indskriften paa denne nu tildækkede Gravsten lød ifølge Lassens Optegnelse, som følger:

Epithaphium viri clarissimi admodumque reverendi Dni M. Nicolai Mathiæ Hafn. hujus olim ædis ut et annexæ Aagerup annos XXV pastoris fidelissimi nec non præpositi provinciæ Mierlosianæ annos V vigilantissimi, qui conjugis dilectæ Margarethæ Johannis Dibvadiæ an: XXIV maritus et IV interea filiorum, VI filiarum pater beatus, per placidam mortem die VII Martii anno Christi MDCXXV, ætatis vero suæ LV, in coelestem patriam transmigravit, cujus cineres cum IV filiolarum, Margarethæ annos XV natæ, Bodildæ an. III, Sophiæ hebdomadæ XVII et Catharinæ hebd. XV, præmissarum hocce requiescunt sub tumulo, in adventu tandem redemptoris extremo resurrecturi gloriosissime.

Ifølge Lassens Formodning var blandt Sønnerne: Mads Nielsen Tølløse, der blev Slotspræst i Kbhvn. (s. Ny khist. Saml. I, 566. Rørdam, And. Chr. Arrebo I, 31 Not.), og Hans Nielsen Tølløse, Prædikant ved S. Peders Kirke i Malmø, der 1638 udgav »Kong Davids Hovednøgle til Guds Paradis«.

3) Jvfr. Ny khist. Saml. IV, 404.

(1764—75), Hr. Hans Teilmann (1776—1822), Dr. phil. Christian Flor (1822—26), og Provst Thomas Schatt Rørdam (1826—31), idet han fremdrog karakteristiske Træk af deres Levned og Virksomhed.

Mødet sluttede med Sang.